

Ks. Krzysztof Warchałowski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami

W bardzo silnym i charakterystycznym nurcie współczesnej kultury prawnej szczególne miejsce zajmuje ochrona praw człowieka. Wyznacznikiem rozwoju ochrony tych praw stała się uchwalona 10 grudnia 1948 r. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka.

Deklaracja wykracza poza ramy okresu stosunków międzynarodowych, w których została uchwalona i stanowi trwałe źródło różnorodnych poczynąń w dziedzinie praw człowieka. Spośród wielu płaszczyzn i kierunków jej oddziaływania należy wymienić szerokie uwzględnienie przez akty prawa wewnętrznego, a zwłaszcza prawo konstytucyjne wielu krajów zawartych w niej norm i zasad. Przede wszystkim jednak Deklaracja wytyczyła kierunek rozwoju i kodyfikacji praw człowieka w prawie międzynarodowym.

W katalogu praw człowieka wymienionych przez Deklarację znajduje się prawo do wolności myśli, sumienia i religii oraz stanowiące względem tego prawa *lex specialis* prawo rodziców do wychowania swoich dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami stanowi integralną część ochrony wolności religijnej.

Po upadku ustroju komunistycznego prawo to znalazło swoje miejsce w porządku prawnym III Rzeczypospolitej. Ochronę prawa rodziców do wychowania dzieci w zgodzie z własnymi przekonaniemami gwarantuje przede wszystkim Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. oraz międzynarodowe kon-

wencje ochrony praw człowieka, których Polska stała się stroną. Są wśród nich: Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r., Konwencja o Prawach Dziecka czy Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (I Protokół dodatkowy z 20 marca 1953 r.). Prawo to potwierdza obowiązujący Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 28 lipca 1993 r. oraz regulacje ustawowe.

I Rodzice jako podmioty uprawnione

Zgodnie z postanowieniem art. 48 Konstytucji RP z 1997 r.: „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami”. W podobnym brzmieniu prawo należne rodzicom potwierdza art. 18 ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: „Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniemami”. Zostało ono uwzględnione także przez I Protokół Dodatkowy do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. nr 2: „Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia tego wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniemami religijnymi i filozoficznymi”.

Rodzice, jako ci, którzy dają swym dzieciom życie, z mocy samego prawa naturalnego są na pierwszym miejscu uprawnieni do wychowania ich zgodnie z własnymi przekonaniemami. Prawo do wychowania dzieci jest naturalną powinnością rodziców. Naturalna więc stanowi postawę posiadanego prawa. Na prawo to nie ma wpływu fakt niepozostawania przez rodziców w związku małżeńskim, jak również nie ma znaczenia, czy dziecko jest dzieckiem pozamałżeńskim, czy urodzonym w małżeństwie, czy też zachodzą inne podobne okoliczności. Zrównani z rodzicami w prawach są prawni opiekunowie, którzy nabywają władzę rodzicielską na mocy stosunku prawnego. Nie wspomina o tym sama Konstytucja, ale wynika to wyraźnie z innych aktów normatywnych, np. z gwarancji zawartych w ratyfikowanych konwencjach międzynarodowych.

Zakres podmiotowy omawianego prawa wydaje się zatem oczywisty i nie-
stanowiący problemu. Taj jednak nie jest. Niektóre możliwe stany faktyczne

i prawne rodzą pytania i budzą wątpliwości. Powstaje np. pytanie, czy – w pewnych sytuacjach – uprawnienia w zakresie wychowania dzieci w zgodzie z własnymi przekonaniemami religijnymi lub filozoficznymi mogą posiadać także ci, którzy nie nabyli władzy rodzicielskiej w sposób formalny, ale faktycznie ją sprawują (np. w przypadku wychowawców). Polskie sądy nie rozpatrywały takiego przypadku. Tym bardziej zasadne wydaje się przedstawienie skargi skierowanej przeciwko Wielkiej Brytanii i zapoznanie się ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Matka mająca dziecko z pierwszego małżeństwa, które stało się – jak zostało to sformułowane w opisie stanu faktycznego sprawy – „dzieckiem przybranym drugiego męża”, podczas gdy ojciec dziecka od przeszło dziesięciu lat nie odgrywał w jego życiu żadnej roli, pyta o jego uprawnienia w zakresie omawianego prawa. Trybunał nie udziela jednoznacznej odpowiedzi, ale podkreśla znaczenie faktycznej więzi i odpowiedzialności ponoszonej za dziecko przez drugiego męża. Wydaje się, że powyższe wyjaśnienia w wielu wypadkach mogą mieć charakter rozstrzygający.

Zdarzają się także sytuacje, gdy wykonywanie praw rodzicielskich zostaje ograniczone, np. na skutek choroby. Przekazanie dziecka do rodziny zastępczej bądź oddanie na wychowanie do zakładu opieki społecznej nie stwarza sytuacji, w której dzieci nie miałyby być wychowywane zgodnie z przekonaniemami czy w religii, jaką wyznają rodzice¹. Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku praw rodziców biologicznych i przysposabiających – jeśli prawa rodziców biologicznych nie zostały prawnie ograniczone. Nie wszystkie rodzaje adopcji pozbawiają praw rodziców naturalnych. Na temat posiadania prawa do wychowania tych pierwszych wypowiedział się Sąd Najwyższy w 1977 r., utrzymując jednak, że dobro dziecka wyklucza możliwość uznawania jednocześnie obu tych praw rodzicielskich², tzn. sytuacji, w której podmiotem uprawnionym są zarówno rodzice naturalni, jak i osoby adoptujące.

¹ Por. Judgment Olsson v. Sweden, 24 March 1988, application n. 10465/83; <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=3783&Action=Html&X=1014132638&Notice=0&Noticemode=&RelatedMode=1>; Report Ulla Wildén v. Sweden, 30 October 1986, application n. 10723/83, DR 48/93.

² Postanowienie SN z 30.08.1977, III CRN 204/77.

II Zakres przedmiotowy prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem

Wychowanie jest jednym z elementów społecznej funkcji rodziny. Jednocześnie stanowi przejaw prywatnego i osobistego zaangażowania się rodziców w życie swojego potomstwa³. Samo słowo „wychowanie” oznacza w tym kontekście zaszczepianie i umacnianie w dzieciach określonego światopoglądu, przekonań, systemu wartości, zasad obyczajowych, moralnych i etycznych, co jest celową i świadomą decyzją rodziców⁴. Przepis ten, w aspekcie systemu moralnego i religijnego, zostaje powtórzony w art. 53 ust. 3 Konstytucji RP⁵. Konstytucyjny zapis nie wartościuje sposobów wychowania, nie wnika w ten aspekt władzy rodzicielskiej. Pozostawia kwestię wyboru przekonań i sposobu ich przekazania oraz wychowania dziecka samym rodzicom. Stanowi to ich samodzielną, suwerenną decyzję, wolną od ingerencji osób postronnych, a także instytucji czy nawet Kościołów i związków wyznaniowych. Podstawowy cel powyższego konstytucyjnego artykułu został oparty na zasadzie dobra dziecka – osoby ludzkiej i wynika z przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP).

W przypadku, gdy zdania rodziców co do procesu wychowania potomstwa nie są jednakowe i występują różnice na tle jego realizacji, należy uwzględnić zarówno charakter samego procesu, jak i odrębne poglądy każdego z rodziców. Zapis o wychowaniu zgodnie z własnymi przekonaniem nie obejmuje rozwoju fizycznego dziecka ani zapewnienia mu bytu materialnego. Niewątpliwie te obowiązki – prawa należą także do sfery życia rodzinnego, jednak art. 48 dotyczy jedynie możliwości ukształtowania dziecka pod względem psychicznym, umysłowym i moralnym.

Interesujące z punktu widzenia treści omawianego prawa wydaje się być orzecznictwo Strasburskie, które z różnych racji jest bardziej liczne i treściowo bogatsze od krajowego. Trybunał Europejski orzekł, że „edukacja” (ang. *education*, fr. *instruction*) jest pojęciem szerszym niż „nauczanie”. Edukacja stanowi „całościowy proces, w ramach którego w każdym demokratycznym społeczeństwie rodzice dokładają wszelkich starań, aby przekazać młodym swoje przekonania,

³ P. Sarnecki, *Komentarz do art. 48 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, t. 2, Warszawa 2001, pkt 3.

⁴ Por. tamże, pkt 4.

⁵ „Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem”.

kulturę i inne wartości. Nauczanie zaś lub szkolenie odnosi się w szczególności do przekazywania wiedzy oraz rozwoju umysłowego”⁶. Zdaniem niektórych komentatorów należałoby dodać, że każdy proces edukacyjny zawiera w sobie konieczność prowadzenia dziecka do realizacji samego siebie, ukształtowania niezależnego i krytycznego sądu, do tolerancji oraz spontanicznej inicjatywy⁷.

Edukacja zawiera w sobie pewien ideał wychowania, od wieków wpływający na kształtowanie się określonego wzoru osobowego człowieka. Cechy takiego człowieka były uważane za doskonałe, a więc godne naśladowania. Europejski ideał edukacyjno-wychowawczy kształtowany przez Konwencję Europejską wyznaczają hasła: człowiek, demokracja, z którą związany jest pluralizm religijno-światopoglądowy, tolerancja, wspólna Europa⁸.

Bardzo ciekawie precyzuje zakres pojęcia „przekonania” Europejski Trybunał Praw Człowieka. Sprawa Campbell i Cosans v. Wielkiej Brytanii stworzyła Trybunałowi okazję do wypowiedzenia się na temat sposobu rozumienia i zakresu pojęcia „przekonania filozoficzne” rodziców.

Termin „przekonania” jest zbliżony do pojęcia użytego w art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantującego wolność myśli, sumienia i religii i określa się nim opinie, poglądy o pewnym poziomie siły przekonywania, powagi, spoistości i znaczenia. Przymiotnik „filozoficzny” – zdaniem Komisji – ma wiele znaczeń. Artykuł ten chroni przede wszystkim sferę osobistych i religijnych przekonań człowieka, sferę, która czasami nazywana jest *forum internum*. Biorąc pod uwagę Konwencję jako całość, wyrażenie „przekonania filozoficzne” oznacza – zadaniem Trybunału – poglądy zasługujące na szacunek w demokratycznym społeczeństwie i nienaruszające godności osoby ludzkiej. W późniejszej sprawie organy strasburskie doprecyzowały, że są to poglądy, które osiągnęły określony poziom wiarygodności, powagi, spójności i ważności⁹.

⁶ Judgment Campbell i Cosans v. The United Kingdom, 25 February 1982, application n. 7511/76; 7743/76; <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=3888&Action=Html&X=1014131613&Notice=0&Noticemode=&RelatedMode=1>

⁷ L. Wildhaber, *Right to Education and Parental Rights*, [w:] *The European System for the Protection of Human Rights*, red. R. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold, Dordrecht 1993, s. 531. Por. Harris, O’Boyle & Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford 2009, s. 542.

⁸ Por. D. Dziewulak, *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Warszawa 1997, s. 144.

⁹ Decision X., Y. i Z. v. The United Kingdom, 13 October 1982, application n. 8566/79, DR 31/50; Decision Zenon Bernard and others. v. Luxemburg, 8 September 1993, application n. 17187/90, DR 75/57.

III Uprawnienia dzieci

Konstytucja RP gwarantuje rodzicom prawo do wychowania swoich dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, ale jednocześnie w dalszej części ust. 1 art. 48 stwierdza, że wychowanie to „powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”. Zarówno Ustawa Zasadnicza, jak i inne akty prawa polskiego nie określają granic czasowych trwania prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami.

Należy przyjąć, iż naturalną granicą staje się ukończenie przez dziecko 18 roku życia lub osiągnięcie pełnoletniości w wyniku zawarcia związku małżeńskiego przez kobietę po ukończeniu 16 roku życia. Faktycznym ograniczeniem prawa rodziców jest stopień dojrzałości dziecka oraz wolność jego sumienia i wyznania, a także przekonania. Aż do osiągnięcia pełnoletniości rodzice mają obowiązek uwzględniać poziom dojrzałości dziecka na każdym etapie jego rozwoju.

Dziecko ma bowiem prawo do wolności religijnej, ale w realizacji swego prawa w sprawach wychowania religijnego jest zależne od rodziców. Istnieje więc możliwość konfliktu między życzeniem dziecka a prawem rodziców, w związku z czym rodzi się konieczność ustalenia reguły, która wskazywałaby sposób zapobiegania powstaniu takiego konfliktu bądź rozstrzygania go w wypadku, gdyby zaistniał.

Niektórzy komentatorzy tego przepisu, wśród nich m.in. prof. W. Osiatyński, T. Smyczyński, uważają, że powyższe sformułowanie nie jest wystarczająco precyzyjne, a jego interpretacja ze względu na posłużenie się przez polskiego ustawodawcę pojęciami ogólnymi i nieostrymi – niewykonalna. Uważają, że trudno byłoby oczekiwać od kilkuletniego dziecka zdolności do wyrażenia przekonań religijnych, a kryterium „stopnia dojrzałości” jest niemożliwe do sprecyzowania. Występują przecież różnice dojrzałości nawet u dzieci w tym samym wieku. Profesor A. Grześkowiak jest nawet zdania, że analizowany przepis Konstytucji stoi w sprzeczności z Konwencją Praw Dziecka, gdyż zmierza do ograniczenia władzy rodzicielskiej i osłabienia dotychczasowego modelu rodziny.

Wydaje się jednak, że interpretacje te są zbyt daleko posunięte. Zdaniem J. Krukowskiego wymóg uwzględnienia dojrzałości dziecka oraz jego przekonań koresponduje z wymogiem poszanowania godności dziecka. Profesor W. Stojanowska mówi o tym, że dziecko powinno być wysłuchane w każdej sprawie. To do rodziców należy podjęcie decyzji o kierunku wychowania dziecka, ale

też powinni oni zawsze nawiązywać z dzieckiem dialog w celu wyjaśnienia mu swoich racji, uwzględniając przy tym stopień jego rozwoju.

W przypadku konfliktu między poglądami rodziców i dziecka, w sytuacjach nieobjętych zapisem ustawowym pozwalającym na rozstrzygnięcie tej sytuacji, pierwszeństwo należy przyznać prawu rodziców¹⁰.

Znamienne jest, że art. 2 I Protokołu Dodatkowego Konwencji Europejskiej gwarantując prawa rodziców w dziedzinie wychowania, nie wspomina o prawach dzieci, a zwłaszcza nie obejmuje regulacją sytuacji konfliktowej między prawami rodziców i dzieci na płaszczyźnie edukacji, chociaż wiadomo, że napięcia takie są nieuniknione.

Dyskusje, jakie miały miejsce w toku przygotowań art. 2, ukazują, że sprawy te wzbudzały liczne kontrowersje. Wątpliwości te w pewnym sensie rozwiewa orzeczenie Trybunału w sprawie Eriksson v. Szwecji. Prawnicy strasburscy orzekli, że „zdanie drugie art. 2 gwarantuje prawo rodziców. Nie mają go natomiast nieletnie dzieci”¹¹.

Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Rodzice oraz prawni opiekunowie mogą utracić prawo, jeżeli zostaną pozbawieni praw rodzicielskich w wyniku orzeczenia sądu czy rozwiązania adopcji¹². Ingerencja władzy państwowej – organów państwowych w celu zapewnienia ochrony prawom dziecka jest ograniczona jedynie do wyjątkowych sytuacji. Może to nastąpić w wyniku tzw. demoralizacji, jeśli przekonania przekazywane dzieciom przez rodziców będą uzasadniały reakcję władz publicznych. Dotyczy to zwłaszcza poglądów, wymogów określonych w art. 31 ust. 3 Konstytucji. Istotną gwarancją zapewniającą suwerenność władzy rodzicielskiej jest zapis ograniczający możliwość ingerencji jedynie do orzeczenia kompetentnego w tej sprawie sądu, który kieruje się przede wszystkim dobrem dziecka oraz interesem społecznym¹³.

¹⁰ Por. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 66–67.

¹¹ ETPC, 22 June 1989; application n. 11373/85; <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=3748&Action=Html&X=1014133216&Notice=0&Noticemode=&RelatedMode=1>

¹² Por. Judgment Eriksson v. Sweden, 22 June 1989, application n. 11373/85; <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=3748&Action=Html&X=1014133216&Notice=0&Noticemode=&RelatedMode=1>

¹³ Por. wyrok z 25.08.1981, III CRN 155/81.

IV Podmioty zobowiązane względem prawa rodziców

Konstrukcja przepisu przyznającego rodzicom prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, zawartego w Międzynarodowym Pakcie Praw Politycznych i Obywatelskich ukazuje najdobitniej rolę państwa względem prawa posiadanego przez rodziców: „Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami”.

Norma określona w cytowanej Konwencji daje rodzicom prawo decydowania o tym, w jaki sposób wychowanie religijne i moralne ich dzieci będzie realizowane i zapewnione przez państwo. Konwencja podkreśla, że prawo do wychowania i nauczania dzieci jest naturalną powinnością rodziców. Przepis wskazuje również podmiot zobowiązany do zapewnienia rodzicom możliwości realizowania posiadanego przez nich prawa. Zgodnie z art. 18. jest nim państwo, które tym samym pełni rolę pomocniczą względem uprawnień rodziców. Funkcja państwa nie jest tu decyzyjna, bo w sferze decyzji wybór wykształcenia należy do rodziców, ale gwarancyjno-organizatorska, oparta na zasadzie pomocniczości¹⁴. Państwo zatem zostało zobowiązane do respektowania ich przekonań.

Respektowanie tego prawa ze strony państwa realizuje się przede wszystkim na płaszczyźnie edukacyjno-oświatowej. Zabrania się państwu narzucania takiego systemu edukacji szkolnej, który byłby sprzeczny z przekonaniami religijnymi i moralnymi rodziców.

Z tej racji zgodnie z gwarancją Konstytucyjną rodzice mają:

1. prawo organizowania nauczania religii w szkołach publicznych, jeżeli taka jest ich wola,
2. prawo do posyłania swoich dzieci do innych szkół niż publiczne, co suponuje konieczność tworzenia takiego systemu oświaty, w którym obok szkół publicznych mogłyby istnieć także szkoły prywatne, zakładane przez inne podmioty, w tym Kościoły i związki wyznaniowe.

¹⁴ K. Warchałowski, *Gwarancje prawa do wychowania religijno-moralnego w umowach międzynarodowych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, R. 10, 2007, s. 204–205.

**The right of parents to educate children
according to parent's convictions**

Summary

The article presents the right of parents to educate children according to their views and ideas. The right is firmly stabilized both in international law and Polish state law. Also the sentences and opinions of European Courts of Human Rights and the Supreme Court of the Republic of Poland are cited. The author analyzes the range of the right in question and position bearers of the right, that is, parents and children.